

Joanna SZERSZUNOWICZ

Uniwersytet w Białymstoku

Z BADAŃ NAD SYNONIMIĄ JEDNOSTEK FRAZEOLOGICZNYCH

Jedną z paradygmatycznych relacji, jakie zachodzą między jednostkami języka, jest synonimia, definiowana w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* jako „wyrażanie tej samej treści za pomocą dwu lub więcej różnych form jęz[ykowych]” (EJO: 580). Stosunek synonimii może zachodzić między różnymi jednostkami, na przykład między wyrazami, związkami frazeologicznymi¹, formami fleksyjnymi i konstrukcjami składniowymi. Niniejszy artykuł poświęcony jest synonimii frazeologizmów, rozumianych jako dwu- lub kilkuwyrazowe połączenia o stałym charakterze, które wykazują nieregularności semantyczne².

Synonimia związków frazeologicznych należy do zagadnień badawczych, które zasługują na uwagę. Na brak pełnego opracowania relacji między stałymi połączeniami wyrazowymi słusznie zwraca uwagę w swoim artykule Wojciech Chlebda (2005a: 87), który, pisząc o frazeologii polskiej, stwierdza, że „istnieje też jednak u nas tradycja postrzegania frazeologii jako zbioru jednostek mającego charakter systemowy,

¹ Relacje synonimii, antonimii, polisemii i homonimii we frazeologii omawia Christine Palm (1997: 48–61).

² Należy podkreślić, że definicja ta jest znacznym uproszczeniem. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* podaje następującą definicję jednostki frazeologicznej: „dwu- lub kilkuwyrazowa ustalona (stała) konstrukcja jęz[ykowa], której znaczenia nie da się wyprowadzić ze znaczeń i reguł łączenia składających się na nią wyrazów” (EJO: 244). W literaturze przedmiotu wiele uwagi poświęca się roli komponentów i ich konotacjom (Dobrovolskij, Piirainen 2010: 85–87), znaczeniu dosłownemu jednostek frazeologicznych (Burger 2007: 92–96), pojawiają się również wątpliwości, czy frazeologizm musi być co najmniej dwuwyrazowcem (por. Pajdzińska 2006: 72–79). O definicjach związków frazeologicznych zob. również Zakrzewski (2002).

zbioru, którego elementy połączone są różnorodnymi więziami o naturze regulacji regularnych; tworzą one m. in. pole wzajemnych powiązań paradygmatycznych i skojarzoną z nim sieć powiązań derywacyjnych. Pole frazeologicznych relacji paradygmatycznych nie zostało u nas poddane analizie kompleksowej (...)"³. Opis synonimicznych związków frazeologicznych jest więc ważnym zadaniem badawczym.

Igor Burkhanov, podając przegląd definicji terminu *synonim*, stwierdza, że współcześnie najczęściej wymienia się następujące warunki uznania wyrazów za synonimy: przynależność do tej samej części mowy, przynależność do jednego pola semantycznego, tworzenie grupy synonimów, wymiennosc w danym kontekście językowym, posiadanie tożsamyh cech semantycznych (LDBT: 230).

Synonimia w ujęciu skrajnym polega na uznawaniu jako synonimów wyrazów równoznacznych, natomiast w szerszym – zarówno równoznacznych, jak i bliskoznacznych⁴. W świetle rozmaitych interpretacji badanego zjawiska konieczne jest sprecyzowanie, jakie warunki muszą spełniać jednostki, między którymi zachodzi relacja synonimii. Przykładowo, Jurij Apresjan za warunki konieczne i wystarczające do uznania dwóch wyrazów lub dwóch jednostek leksykalnych za synonimy uważa: „(1) całkowite pokrywanie się definicji słownikowych, tzn. wyrazy te powinny być przekładane na to samo wyrażenie języka semantycznego; (2) ta sama liczba aktywnych walencji semantycznych, przy czym takich, że walencje o tym samym numerze mają jednakowe role (lub przyłączają do predykatu nazwy tych samych aktantów); (3) przynależność do tej samej (głębinowej) części mowy” (Apresjan 2000: 211). Badacz podkreśla, że nie wymaga się, aby synonimy miały pokrywającą się lub częściowo podobną łączliwość, nie muszą też mieć tożsamyh cech stylistycznych.

Z kolei w semantyce kognitywnej „kwestionuje się relację synonimii jako równoznaczność wyrażeń; przyjmuje się bowiem założenie, że w języku naturalnym każda zmiana formy (struktury fonologicznej) pociąga

³ Badacz zwraca również uwagę na problem braku informacji o relacjach paradygmatycznych między związkami w opisie frazeograficznym: „nie dysponujemy też więc i całościowym opisem takich zależności w postaci np. słownika synonimów frazeologicznych; w słownikach frazeologicznych informacje o istnieniu synonimów (rzadziej antonimów) opisywanych jednostek hasłowych podawane są zazwyczaj okazjonalnie” (Chlebda 2005a: 87).

⁴ Przegląd stanowisk wobec synonimii zawiera praca Leona Zaręby *Polskie i francuskie frazeologizmy w ujęciu leksykograficznym* (1988).

za sobą różnicę znaczenia (struktury semantycznej. Jednostki symbolizujące te same struktury pojęciowe uwydatniają bowiem odmienne profile (aspekty) znaczenia; różnią się także stopniem konkretyzacji składników treści” (Szczepankowska 2011: 154). Profilowanie wpływa na znaczenie poszczególnych wyrazów, różnicując je.

Podsumowując, można stwierdzić, że synonimy mogą różnić się rozmaitymi cechami, tj. „po pierwsze – ubocznymi cechami znaczeniowymi (oznacza to, że w obrębie danego szeregu synonimicznego występują połączenia, które charakteryzują się, oprócz wspólnej treści podstawowej, także treścią dodatkową, swoistą), po drugie – przynależnością do różnych odmian współczesnej polszczyzny i nacechowaniem emocjonalnym (synonimy stylistyczne), po trzecie – zdolnością występowania w takich, a nie innych kontekstach (synonimy dystrybucyjne)” (Nowakowska 2005: 108).

W badaniach językoznawczych wiele uwagi poświęcano synonimii leksykalnej, a w wielu ujęciach połączenia wielowyrzowe traktowane są podobnie do jednostek wyrazowych. Jednak powszechnie przyjmuje się, że synonimie związków frazeologicznych od synonimii leksykalnej różni ich frekwencja i dystrybucja. Słownictwo pokrywa wszystkie obszary rzeczywistości, natomiast zdecydowana większość frazeologizmów ma charakter antropocentryczny, opisują one przede wszystkim człowieka i jego czynności. Zwraca się jednak uwagę na fakt, że w leksyce również występują luki (Wipprecht 2005), a określenie liczby synonimów uwarunkowane jest przyjętą definicją synonimii. Sygnalizowane różnice wymagają więc wieloaspektowej, przeprowadzonej na obszernym materiale analizy, która zweryfikowałaby ich słusność.

1. SYNONIMIA ABSOLUTNA

Wielu badaczy stwierdza, że pełna tożsamość znaczeniowa jednostek frazeologicznych jest częstsza (Dobrovol'skij 1988: 47; Burger 1998: 74–75) niż leksykalnych. Występowanie synonimów absolutnych wśród wyrazów i stałych połączeń uważa się za niezmiernie rzadkie (Cruse 2002: 488–489; Menac 2007: 69) lub wręcz stwierdza się, że pełna synonimia nie występuje w leksyce i frazeologii (EJO 580; OCEL: 929). Inne stanowisko przyjmuje Jurij Apresjan, który uważa, że ocena liczby synonimów określanych mianem absolutnych zależy od wyboru definicji: przyjęcie sfor-

mułowanych przez badacza warunków koniecznych do uznania jednostek za synonimiczne prowadzi do konstatacji, że „w językach naturalnych nie jest ich wcale tak mało” (Apresjan 2000: 211).

John Lyons wyróżnia synonimię totalną i synonimię kompletną, odrzucając warunek wymienności jednostek we wszystkich kontekstach, przyjmując, że synonimia jest zależna od kontekstu (1976: 490). Przez synonimię kompletną badacz rozumie równoważność zarówno sensu poznawczego, jak i afektywnego, natomiast przez synonimię totalną – pełną wymiennosc jednostek we wszystkich kontekstach. Takie ujęcie synonimii pozwala na stworzenie następującego schematu klasyfikacyjnego: synonimia kompletna i totalna; kompletna, ale nie totalna; niekompletna, ale totalna; niekompletna i nietotalna. Synonimia absolutna, nazywana również rzeczywistą, to pierwszy z wymienionych typów – jak stwierdza Lyons (1976: 490), „w języku istnieje bardzo niewiele takich synonimów”.

Burkhanov definiuje synonimy absolutne jako jednostki o pełnej korespondencji semantycznej i stylistycznej, które są wymienne w każdym kontekście językowym (LDBT: 16). Podkreśla on, że synonimów absolutnych jest niewiele i można je znaleźć przede wszystkim w terminologii. Czesław Lachur zwraca jednak uwagę na różnice stylistyczne, jakie stwierdza się w analizie par dubletów typu *językoznawstwo – lingwistyka*, *przedrostek – prefiks*, *hydroterapia – wodolecznictwo* (2004: 185). Mają one identyczne znaczenie przedmiotowe, jednak pierwszy wyraz w każdej z par jest rodzimy, drugi zaś – obcy.

Kristel Proost, kontynuując dyskusję podjętą przez Apresjana i Lyonsa, podkreśla, że problem ten jest bardzo złożony: nasuwa się pytanie, w jakim stopniu znaczenia dwóch frazeologizmów muszą być podobne, by uznać te jednostki za synonimy absolutne (Proost 2007: 110). Jeżeli tożsamość denotacji i konotacji dwóch związków jest warunkiem uznania ich za takie synonimy, przy założeniu, że konotacje obejmują obrazowość tychże jednostek (por. Szerszunowicz 2010), relacja synonimii absolutnej będzie równie rzadka, jak w przypadku wyrazów.

Relacja taka zachodzić będzie między związkami tradycyjnie traktowanymi jako warianty, tj. stałymi połączeniami wyrazowymi, w których dochodzi do substytucji jednego komponentu, rzadziej dwóch lub więcej. Należy podkreślić, że jednostki te stanowią zróżnicowaną grupę – w wielu przypadkach synonimiczne związki frazeologiczne mają tożsame obrazowanie, na przykład: *portar legna al bosco* (dosł. nosić drewno

do lasu), *portar legna al selva* (dosł. nosić drewno do boru), *aggiunger fronde alla selva* (dosł. dorzucać liściastych gałązek do boru; DMD: 258).

Warto zwrócić uwagę na fakt, że synonimy absolutne będące realizacjami jednego modelu frazeologicznego mogą różnić się obrazowaniem, co ilustruje zestawienie wymienionych jednostek z idiomami *portar acqua al mare* (dosł. nosić wodę do morza), *portar acqua ai fiumi* (dosł. nosić wodę do rzek; DMD: 7–8)⁵. Jako inny przykład synonimów absolutnych należących do omawianej grupy Prost podaje jednostki o znaczeniu 'skarcić kogoś' (Prost 2007: 111)⁶ zbudowane według jednego schematu składniowo-semantycznego, mianowicie DAĆ COŚ KOMUŚ NA COŚ, które występują w potocznej odmianie języka niemieckiego. Realizowany jest on przez następujące połączenia wyrazowe: *jmdm. eins / etwas aufs Dach geben* (dosł. dać jeden/coś na dach), *jmdm. eins aufs Deckel geben* (dosł. dać jeden na pokrywę), *jmdm. eins auf den Hut geben* (dosł. dać jeden na kapelusz), *jmdm. eins auf die Nase geben* (dosł. dać jeden na nos)⁷.

W zasadzie są to związki, które Bartłomiej Maliszewski (2004: 102–103) klasyfikuje jako warianty frazeologizmów o podobnym stopniu ekspresywności, podając takie przykłady, jak: *szukać igły/szpilki w stogu siana*, *budować zamki na lodzie/piasku*, *iść na żebry/iść pod kościół*⁸. Badacz zwraca uwagę na relację partonimii, zachodzącą między komponentami zestawianych związków: *stanąć z czymś/kimś oko w oko/twarzą w twarz*, *patrzyć komuś na palce/na ręce*, i na obecność składników nazywających różne elementy danego procesu: *nie mieć co do garnka/do ust włożyć*, prze-

⁵ Różnojęzyczne odpowiedniki łacińskich jednostek *mari aquam addere* i *syloam ligna ferre* omawia Joanna Szerszunowicz (2004: 211–213), na temat odpowiedników rumuńskich pisze Cezar Tabarcea (1986), natomiast odpowiedniki irlandzkie przedstawia Fionnuala Williams (1986).

⁶ W języku niemieckim występuje paralelny szereg realizujący znaczenie 'zostać skarconym': *eins auf die Nase bekommen/kriegen*, *eins aufs Dach bekommen/kriegen*, *eins auf den Deckel bekommen/kriegen* (SFPN: 271).

⁷ Idiom *jmdm. eins auf die Nase geben* używany jest również w znaczeniu 'uderzyć kogoś'.

⁸ Włodzimierz Wysoczański, analizując stałe związki porównawcze, rozgranicza warianty i synonimy w następujący sposób: warianty to jednostki o takim samym sensie, identycznej wewnętrznej strukturze syntaktycznej i takiej samej dystrybucji syntaktycznej, mające różną łączliwość leksykalną, przy czym jest ona ograniczona do tożsamyh znaczeniowo elementów przedmiotu, określnika bądź nośnika porównania (np. *szczwany/przebiegły jak lis*; *sitwy jak gołąb/gołąbek*), zaś synonimy – „jednostki charakteryzujące się identycznością pod względem znaczeniowym przy zastosowaniu odmiennego sposobu obrazowania bądź różnego składu leksykalnego” (2005: 67), np. *blady jak ściana/plótno/kreda*.

mówić do czyjejś ręki / do czyjejś kieszeni. Wymienione związki, mimo różnic leksykalnych, można uznać za przykłady synonimów absolutnych⁹.

Szczegółowo omawia ten problem Andrzej Maria Lewicki, który, pisząc o wyodrębnieniu szeregu wariacyjnego, stwierdza, że „można wyodrębnić 10 typów relacji w planie wyrażania pomiędzy dwoma (lub więcej) synonimicznymi związkami frazeologicznymi:

- 1) *da arbuza : da harbuza* (wariacja fonologiczna komponentu);
- 2) *stawi czoło : stawia czoła* (wariacja irrelewantnych morfemów gramatycznych);
- 3) *ujdzie cały(m) (cała) (całą) : ujdzie cało* (wariacja irrelewantnych morfemów gramatycznych i struktury gramatycznej);
- 4) *dojdzie po nici (do) kłębka : dojdzie po nitce do kłębka* (wariacja morfemów słowotwórczych i przyimków);
- 5) *zda się psu na budę : zda się psu na buty* (wariacja elementów leksykalnych o podobnym składzie fonologicznym);
- 6) *buja w obłokach : buja w chmurach (...)* (wariacja komponentów leksykalnych w obrębie gniazda synonimicznego);
- 7) *puszcza się na mętne wody : puszcza się na mętne fale (...)* (wariacja komponentów leksykalnych w zakresie pola semantycznego sytuacyjnego, metonimie);
- 8) *Z byka spadłeś? : Z księżycy spadłeś? : Z budki spadł (...)* (wariacje elementów leksykalnych nie mające żadnych uzasadnień w relacjach między nimi poza danym połączeniem);
- 9) *szuka dziury w całym : szuka sęku w sitowiu : szuka plamy na słońcu (...)* (tożsamość struktury gramatycznej wewnętrznej przy wariacji niemal wszystkich elementów leksykalnych);
- 10) *wyciągnął kopyta : poszedł do Abrahama na piwo : wacha kwiatki od dołu (...)* (szereg synonimiczny, którego elementy nie mają elementów wspólnych).

Na podstawie obserwowania tego typu relacji wprowadza się pojęcie szeregu wariacyjnego. Większość frazeologów uważa szereg wariacyjny za

⁹ Należy podkreślić, że warianty frazeologiczne, definiowane przez Maliszewskiego jako „stałe związki, w których występuje alternacja gramatyczna lub fakultatywność bądź wymiennosc niektórych komponentów” (2004: 100), nie muszą być synonimiczne. Jak pisze badacz, „wystarczy, że będą się odznaczały wspólnym semem, który jest łatwo dostrzegalny oraz istotny dla znaczeniowej motywacji frazeologizmu” (tamże). Za ważne warunki uważa podobny poziom nieregularności semantycznej i wartość stylistyczną danych jednostek. Drobne różnice w nacechowaniu są akceptowalne, natomiast znaczne rozbieżności mogą wykluczać wymiennosc związków w danym kontekście.

podtyp szeregu synonimów. Zakres dopuszczalnej zmienności komponentów związków wchodzących w relację wariacji różni jednak poszczególne badaczy” (Lewicki 2003: 217)¹⁰.

Ponadto, Proost objaśnia (2007: 111), że istnienie dużej liczby synonimicznych frazeologizmów to wynik leksykalnej zmienności stałych połączeń wyrazowych. Składniki związków mogą zostać zastąpione innymi, które są nośnikami większej ekspresji. W rezultacie omawianego procesu powstają szeregi synonimiczne złożone z wariantów. Zmienność postaci stałych połączeń może być również uwarunkowana specyfiką lokalną (Szerszunowicz 2007: 256). Przykładowo, model JAKBY UCIEKŁ + NAZWA NAJBLIŻSZEGO MIASTA, W KTÓRYM ZNAJDUJE SIĘ SZPITAL PSYCHIATRYCZNY¹¹ ma wiele realizacji, przekazujących znaczenie ‘wariat, szalony, niespełna rozumu, chory psychicznie’ (WSFJP: 834), w których komponent onomastyczny jest nazwą kojarzoną lokalnie, na przykład *jakby uciekł z Tworek, Choroszczy, Kobierzyna, Drewnicy, Jarostawia*.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że liczne przykłady omawianego zjawiska znajdujemy w odmianach substandardowych języka, na przykład w slangu i żargonie młodzieżowym¹², w których potrzeba odświeżania stałych połączeń jest większa niż w odmianie ogólnej. Ilustrację stanowi szereg połączeń przekazujących znaczenie ‘zupełnie zwariowany’, ‘bardzo roztrzępany’: *zakręcony jak stoik (babci) / zakręcony jak (ruski) termos, zakręcony jak bąk (w tulipanie)*. Komponenty fakultatywne, podane w nawiasach, wzmacniają ekspresywne nacechowanie omawianych jednostek (por. Maliszewski 2004: 102).

Parametry, które należy brać pod uwagę, analizując potencjalną korespondencję dwóch związków frazeologicznych, to przede wszystkim: semantyka i obrazowanie, właściwości gramatyczne, łączliwość, właściwości stylistyczne, frekwencja porównywanych jednostek. Przyjmując, że „kompletna równoważność i totalna wymiennosc są ze sobą związane

¹⁰ Lewicki omawia rozmaite ujęcia dopuszczalnej zmienności komponentów związku frazeologicznego: uznawanie za warianty jednostek różniących się cechami fonologicznymi i morfemami gramatyczno-słowotwórczymi; podejście, w którym warianty to związki różniące się komponentami leksykalnymi, przy czym może pojawić się wymóg wspólnej podstawy obrazowania; koncepcja, według której pary nie powinny różnić się więcej niż jednym elementem leksykalnym (Lewicki 2003: 217). Na temat wariantowości zob. również Lewicki (2003: 203–213).

¹¹ Może być to również nazwa wsi lub dzielnicy.

¹² Wiele przykładów kreatywności językowej w językach subkultur omawia w swojej pracy Ewa Kołodziejek (2007).

w sposób konieczny” (Lyons 1976: 490), aby uznać jednostki za absolutne synonimy, powinno się stwierdzić zgodność maksymalnej liczby parametrów.

2. SYNONIMIA CZĘŚCIOWA

Znacznie częstszym zjawiskiem jest synonimia częściowa¹³ (Palm 1997: 49–51), nazywana przez Dobrovol’skiego (2007) quasi-synonimią. Termin *quasi-synonim* nazywa jednostkę leksykalną, która jest częściowo synonimiczna z inną, tzn. zachodzi między nimi relacja częściowej korespondencji liczby i zawartości cech semantycznych przy jednoczesnych różnicach na innych płaszczyznach, na przykład w obrazowości lub stylistyce zestawianych wyrazów (LDBT: 196). Należy podkreślić, że quasi-synonimy nie muszą być wymienne w danym kontekście.

2.1. SEMANTYKA

Analiza znaczeń synonimów pozwala na wskazanie subtelnych różnic jakościowych. Przykładowo, szereg synonimiczny o globalnym znaczeniu ‘zniknąć’ złożony jest między innymi z jednostek, których znaczenia mają komponenty poszerzające znaczenie podstawowe. Doczasownikowy zwrot porównawczy *zniknęła (znika) jakaś osoba lub rzecz jak duch* przekazuje znaczenie ‘zniknęła nagle’, natomiast idiom *zniknęła (znika) jakaś osoba lub rzecz jak kamień w wodę* jest nośnikiem informacji o tym, że ktoś przepadł ‘bez śladu’ (SP: 210). Jednostka *zniknęła (znika) jakaś osoba lub rzecz jak kamfora* poszerza znaczenie ‘zniknęła’ o aż dwa elementy, mianowicie o komponenty ‘niepostrzeżenie’ i ‘bez śladu’ (SP: 210).

Ponadto, wśród frazeologizmów występuje zjawisko inkluzji znaczeniowej. W polszczyźnie występuje kilka związków porównawczych z komponentem *czerwony*¹⁴, przy czym mają one różne zakresy. Najbar-

¹³ W perspektywie kontrastywnej w analizach jednostek o tożsamych znaczeniach ogólnych, różniących się jednak pewnymi cechami, używany jest termin *quasi-ekwiwalent* (Dobrovol’skij 2007: 802; Fiedler 2007: 118; Szerszunowicz 2009a).

¹⁴ Na temat prototypów barwy czerwonej w porównaniach frazeologicznych piszą Magdalena Czachorowska i Hanna Stypa (Czachorowska, Stypa 2010: 52–53; Czachorowska 2009: 22–24).

dzień uniwersalne jest wyrażenie *czerwony jak burak*, definiowane w *Słowniku porównań* w następujący sposób: 'o kimś czerwonym na twarzy ze wstydu, oburzenia, zmęczenia, od mrozu itp.' (SP: 39). Inne związki należące do omawianego szeregu mają węższe znaczenia, na przykład: *czerwony jak piwonia* 'o kimś czerwonym ze wstydu', *czerwony jak rak* 'o kimś intensywnie czerwonym ze wstydu lub np. od słońca' (SP: 39). Związki synonimiczne mogą też różnić się cechami jakościowymi, na przykład porównanie *czerwony jak krew* jest nośnikiem znaczenia 'o czymś intensywnie czerwonym', a *czerwony jak ogień* wyraża znaczenie 'o kimś lub czymś jaskrawoczerwonym' (SP: 39).

W przypadku niektórych jednostek synonimicznych jedna z nich jest polisemiczna, inne zaś – monosemiczne. Przykładowo, we frazeologii włoskiej związek *bere come un cammello* (dosł. pić jak wielbłąd) ma dwa znaczenia: 'pić dużo (zwłaszcza o wodzie)' i 'pić dużo alkoholu' (DMD: 51), natomiast zwroty porównawcze o charakterze synonimicznym: *bere come un lanzo* (dosł. pić jak lancknecht; DMD: 51)¹⁵, *bere come un tedesco* (dosł. pić jak Niemiec; DMD: 51), *bere come una spugna* (dosł. pić jak gąbka; DMD: 52) i *bere come uno squalo* (dosł. pić jak rekin; DMD: 52), mają tylko jedno znaczenie, mianowicie 'pić dużo alkoholu'. Relacja synonimii zachodzi między tymi związkami i jednostką *bere come un cammello* w przypadku, gdy ta użyta jest w znaczeniu drugim, tj. 'pić dużo alkoholu'.

2.2. OBRAZOWOŚĆ

Wewnętrzna forma frazeologizmu to ważny składnik jego semantycznej struktury, ponieważ jest ona powiązana z obrazowością i ekspresywnością danej jednostki. Przyjmuje się, że frazeologizmy obrazowe stanowią większość zasobu frazeologicznego poszczególnych języków (por. Spagińska-Pruszk 2003: 54). Powstawanie obrazu, którego nośnikami są frazeologizmy, stanowi efekt semantycznej dwuplanowości związków: znaczenia dosłownego i metaforycznego.

Szczegółowa analiza dwóch jednostek frazeologicznych o tożsamym znaczeniu globalnym może wykazać subtelne różnice, wynikające z różnych obrazów wywoływanych przez porównywane jednostki. Dobro-

¹⁵ *Wielki słownik włosko-polski* podaje następujące objaśnienie wyrazu *lanzo*: hist. (w Niemczech) lancknecht (WSWP II: 439).

vol'skij i Piirainen wykazali, że idiomy z pola STRACH mają różne odcienie znaczeniowe¹⁶, co jest uwarunkowane cechami ich obrazowości (Dobrovól'skij, Piirainen 2005: 145n.). Przykładowo, angielskie idiomy *to have one's heart in one's mouth* (dosł. mieć serce w ustach) i *to have cold feet* (dosł. mieć zimne stopy) nie są identyczne (Dobrovól'skij 2007: 801), chociaż oba przekazują – zależnie od kontekstu – znaczenia 'być przerażonym' / 'bać się'. Analiza materiału korpusowego, pochodzącego z The British National Corpus (BNC), wykazała, że w wielu kontekstach jednostki te nie mogą być stosowane zamiennie.

W analizie synonimów istotną rolę odgrywają również składniki tworzące obrazowość danego związku frazeologicznego, ponieważ przywołują one określone konotacje¹⁷. Liczne frazeologizmy hiszpańskie realizują znaczenie globalne 'bardzo chudy' (Szerszunowicz 2010: 213). Analiza ich wewnętrznej formy pozwala wskazać istotne różnice: przykładowo, wyrażenie porównawcze *más flaco que el caballo de Don Quijote* (dosł. chudszy od konia Don Kiszota; WSPH: 167) motywowane jest wizerunkiem Rosynanta, natomiast jednostka *más flaco / delgado que un fideo* (dosł. chudszy / szczuplejszy od makaronu) odwołuje się do stereotypowego wyobrażenia makaronu, czyli długich nitek spaghetti¹⁸. Jak widać, forma wewnętrzna związków ma duży wpływ na kształtowanie się relacji między synonimicznymi frazeologizmami.

2.3. WŁAŚCIWOŚCI GRAMATYCZNE

Pisząc o pojęciu wariantywności, Lewicki stwierdza, że należy uznać za synonimy jednostki, które mają „ten sam sens, tę samą liczbę otwieranych pozycji konotacyjnych oraz należących do tej samej klasy funkcjonalnej” (2003: 205). Warto zwrócić uwagę na cechy różniące jednostki przekazujące podobne znaczenie na poziomie składniowym.

Na przykład, znaczenie 'uciekać' wyrażane jest przez kilka związ-

¹⁶ O wyrażaniu strachu za pomocą jednostek frazeologicznych zob. Pamies Bertrán, Iñesta Mena (2000), Karaś (2002).

¹⁷ O elementach motywujących znaczenie w składzie związków frazeologicznych pisze Anna Pajdzińska (2006).

¹⁸ Frazeologia hiszpańska ma w swoich zasobach również inne porównania doprymiotnikowe o znaczeniu 'bardzo chudy', na przykład: *más flaco que mula de alquiler* (dosł. chudszy od mulicy do wynajęcia), *más flaco que un espárrago* (dosł. chudszy od szparaga), *flaco como un huso* (dosł. chudy jak wrzeciono), *flaco como una caña da pescar* (dosł. chudy jak wędk).

ków frazeologicznych, mających poświadczenie leksykograficzne. Jednym z nich jest frazeologizm *w nogi*, którego następujący opis znajdujemy w *Innym słowniku języka polskiego*: Mówimy „w nogi” wzywając kogoś do ucieczki. *Szybko, bierz forsę i w nogi!* WYKRZYKNIK ► Używane czasownikowo. *On do niego z pięściami a ten w nogi.* (ISJP, I: 1039).

Opis ten ilustrują przykłady pochodzące z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP)¹⁹: – *W nogi!* – *krzyknął Mock i wszyscy trzej wyskoczyli z pokoju.* – *W piwnicy uważać na miny!* (NKJP); *Stulił uszy, no i w nogi.* (NKJP); *Pozostał przy tym bezkarny – ofiar nie bił, nie turbował, ot, zwyczajnie wyrzywał torebkę i w nogi.* (NKJP). W pierwszym z przytoczonych przykładów *w nogi* funkcjonuje w funkcji wykrzyknika, w dwóch pozostałych użyte jest czasownikowo.

Inne jednostki opisujące uciekanie, na przykład *brać nogi za pas* ‘uciekać bardzo szybko’ (WFJP: 453), *brać się do ucieczki* ‘uciekać’ (WSFJP: 834), *ktos ucieka/wieje aż się [za nim] kurzy* ‘bardzo szybko, w panice, popłochu’ (WSFJP: 834)²⁰, mają w swoim składzie czasowniki, pozwalające na wykorzystywanie pełnego paradygmatu form, w tym trybu rozkazującego. Warto zwrócić uwagę na fakt, że jednostka *w nogi*, wykorzystana w użyciu czasownikowym, dynamizuje narrację.

2.4. ZABARWIENIE STYLISTYCZNE

Stałe połączenia wyrazowe o tożsamym znaczeniu mogą wykazywać silne zróżnicowanie stylistyczne – od podniosłego do wulgarnego²¹, nawet w przypadku tożsamych semantycznie wielowyrazowych jednostek (Menac 2007: 69–70). Tak jest w przypadku związków frazeologicznych o znaczeniu ‘umrzeć’ / ‘nie żyć’²², które mają rozmaite nacechowanie

¹⁹ *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. <http://nkjp.uni.lodz.pl/>. Dostęp: 11.08.2011.

²⁰ W polszczyźnie używane są liczne zwroty frazeologiczne mające w swoim składzie komponent *uciekać*, które często przekazują poszerzone znaczenie, np. *ucieka (uciekł) ktoś jak zając* ‘ucieka płochliwie przed niebezpieczeństwem’, *ucieka (uciekł) ktoś jak złodziej* ‘ucieka skrycie, aby go nie zauważono lub nie zatrzymano’, *ucieka (uciekł) ktoś jak diabeł od święconej wody* ‘ucieka w panice’, *ucieka (uciekł) ktoś jak od zarazy* ‘ucieka w panice’, *ucieka (uciekł) ktoś jak szalony* ‘ucieka w panice’, *ucieka ktoś jakby go kto (ktos) gonił* ‘ucieka bardzo szybko’, *ucieka jakby się paliło* ‘ucieka w panice’, *ucieka ktoś jakby mu ktoś pieprzu na ogon nasypał* ‘ucieka żwawo; potocznie’ (SP: 170).

²¹ Na temat frazeostylistyki zob. m.in. Nascisione (2001), Gläser (2001).

²² Obecność stałych połączeń wyrazowych o charakterze figuratywnym jest związane z tabuizacją śmierci (Engelking 1984; Dąbrowska 1998: 91–110; DE: 232–245). Warto nadmienić, że powstały liczne analizy frazeologizmów opisujących śmierć i umieranie w poszczególnych językach, na przykład w angielskim (Anders 1995) czy francuskim (Tam-

(Szerszunowicz 2005: 109–112) i wykorzystywane są w niemal wszystkich odmianach stylowych języka.

Niektóre skostniałe kombinacje wyrazowe o znaczeniu ‘umrzeć’ / ‘nie żyć’ to jednostki o charakterze podniosłym, na przykład: *zasnąć w Panu* (SF: 71), *pójść do Boga* (SF: 71), *spać snem wiecznym* (SF: 72), *stanąć przed Bogiem* (SF: 72), *odejść/odchodzić (z tego świata do lepszego)* (SEP: 137), *przenieść się do lepszego świata* (WSF: 414)²³. Niektóre z tych jednostek opatrzone są kwalifikatorem *religijny* (np. relig. *spocząć w Bogu* WSFJP: 81); można również wskazać frazeologizmy kwalifikowane jako książkowe (np. *udać się na łono Abrahama* WSFJP: 33)²⁴.

Wśród jednostek opisujących śmierć znajdujemy frazeologizmy, których motywacja związana jest z obserwacją świata fauny. Przykładami takich spetryfikowanych połączeń są związki *wyciągnąć kopyta* (WSFJP: 301) i *odwalać/odwalić kitę* (WSFJP: 301), kwalifikowane w *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* jako *pospolite* i *brutalne*. Poświadczenie leksykograficzne mają również związki o charakterze żartobliwym, na przykład *iść/jechać/wybierać się do Abrahama na piwo*²⁵ (WSFJP: 33) czy zwrot *wąchać kwiatki od spodu* (WSFJP: 343)²⁶, odwołujący się do koncepcji świata na opak.

Powyższe zestawienie jednostek o znaczeniach ‘umrzeć’ / ‘nie żyć’ pokazuje bogactwo stylistyki omawianych związków. Za synonimy absolutne można uznać pary jednostek o tożsamym nacechowaniu stylistycznym, na przykład *wyciągnąć kopyta* i *odwalić kitę* lub *zasnąć w Panu* i *pójść do Boga*. Jednostki o kontrastowo różnym nacechowaniu, na przykład *połączyć się z Chrystusem* i *wąchać kwiatki od spodu*, to jedynie synonimy częściowe, ponieważ odmienne walory stylistyczne wykluczają wzajemną substytucję omawianych związków.

bor 1987), oraz studia kontrastywne, w których porównano idiomy polskie i francuskie (Krzyżanowska 1993, 1995, 1996, 1999; Tambor 1988), a także jednostki polskie i włoskie (Szerszunowicz 2005).

²³ W *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* jednostka *pójść do Boga* nie jest opatrzona żadnym kwalifikatorem (WSFJP: 81).

²⁴ Ważkim problemem opisu frazeograficznego jest kwalifikowanie jednostek, które w wielu przypadkach nie jest konsekwentnie przeprowadzone (Miller 2011).

²⁵ W słowniku eufemizmów polskich podane są następujące warianty: *pójść przed Abrahama, zawinąć się na łono Abrahama, pójść do Abrahama na ciepłe piwo, przejechać się do Abrahama na piwko, pójść do Abramka na pączki, powędrować na kwaśne piwko do Abramka* (SEP: 140).

²⁶ Związek ten opatrzony jest kwalifikatorem *posp.* (WSFJP: 343), jednak obrazowość jednostki pozwala ją traktować jako nacechowaną żartobliwie.

Ponadto, niektóre jednostki przekazujące tożsame znaczenie mogą różnić się nacechowaniem chronologicznym. Jedna z jednostek może być kwalifikowana jako archaizm lub związek należący do frazeologii recesywnej, podczas gdy jej synonim funkcjonuje w języku jako nienacechowany chronologicznie, stylistycznie neutralny odpowiednik danej jednostki. Przykładowo, w *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* związek *bąki sadzić*²⁷, używany w znaczeniu 'próżnować, włóczyć się', opatrzony jest kwalifikatorem *przestarzały*, podczas gdy jednostka *zbijać bąki*, która jest jego bliskim synonimem²⁸, ma kwalifikator *pospolity*.

W niektórych przypadkach istotną rolę odgrywa obecność komponentu, który należy do wyrazów przestarzałych, na przykład zwroty porównawcze *czzerwieni (zaczzerwienił) się ktoś jak pensjonarka* i *czzerwieni (zaczzerwienił) się ktoś jak sztubak* (SP: 38), wyrażające znaczenie 'czzerwieni się ze wstydu lub zakłopotania', mają w swoim składzie komponenty współcześnie nieużywane, tj. *sztubak* 'uczeń, uczniak' (SWZ: 367) i *pensjonarka*²⁹. Identyczne znaczenie wyrażane jest przez porównanie *czzerwieni (zaczzerwienił) się ktoś jak panienka* (SP: 39), którego komponent substancywny nie ma nacechowania chronologicznego.

Warto wspomnieć również o związkach, których użycie ograniczone jest terytorialnie – można wskazać jednostki mające charakter regionalny, na przykład frazeologizmy *otwierać/rozwierać buzię jak bramę floriańską* ('zbyt głośno mówić, krzyżeć; głośno się kłócić'; WSFJP: 94) i *mieć buzię/gębę jak brama floriańska* ('być gadułą; krzykaczem, awanturnikiem'; WSFJP: 85) to regionalizmy krakowskie³⁰. Wiele faunicznych frazeologizmów z gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza analizowanych przez Macieja Raka ma bliskie leksykalnie i formalnie odpowiedniki ogólnopolskie, na przykład: *uparty jak somar – uparty jak osioł, (ktoś) robi z siebie opicę – (ktoś) robi z siebie małpę* (Rak 2007: 118, 120). Podobnie jest w przypadku związków somatycznych, które omawia Anna Tyrpa (2005: 342) – ogólnopolskie *X zamknie gębę* jest synonimiczne w stosunku do takich jednostek,

²⁷ Drugie znaczenie tego związku to 'robić głupstwa, błędy' (WSFJP: 63).

²⁸ *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* podaje następujące znaczenie omawianego połączenia wyrazowego: 'spędzać czas na próżnowaniu' (WSFJP: 63).

²⁹ *Słownik wyrazów zapomnianych* nie rejestruje wyrazu *pensjonarka*, podaje natomiast znaczenie wyrazu *pensja* ('ogólnokształcąca prywatna szkoła żeńska, zwykle połączona z internatem; także: ogół uczennic tej szkoły; SWZ: 262).

³⁰ Związki te mają poświadczenie leksykograficzne w *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego*, w którym pierwszy z nich, *otwierać/rozwierać buzię jak bramę floriańską*, opatrzony jest kwalifikatorem *reg. krak.*, drugi zaś – *posp. reg.*

jak między innymi: *X zamknie lukę/jeblet/kapzdur/chlapę/czuj*³¹.

Tożsame znaczenia mogą być również wyrażane przez związki należące do języka ogólnego i frazeologizmy idiolektalne (por. Szerszunowicz 2011: 76–78) lub stałe połączenia wyrazowe, których występowanie ograniczone jest do familektu³². Wojciech Chlebda, pisząc o hipotetycznym „słowniku polskiego języka rodzinnego” i omawiając założenia owego opracowania, podaje następujące przykłady ogólnopolskich i familektalnych jednostek synonimicznych: „Ogólnopolskim *Akurat!* czy *Figa z makciem!* przypisałbym po prawej stronie *Koci ogon!* z „*Ziela na kraterze*” czy *Pierdu drzystu, będziesz organistą!* oraz *Świdry, midry, w dupie widły, a na końcu gwóźdź* z języka mojego domu rodzinnego; neutralnemu *Zamykaj (zamykać, zamknij) drzwi!* – nacechowane *Ktoś tu ma długi ogon* (z mojego domu), *Zdziebko! Pozamykaj drzwi! Jak psa go zastrzelę!* (z familektu Kobylińskich) czy *A snopek?* – tak bowiem, według ustnej informacji Prof. Marka Masnyka, kwitowało się w jego domu czyjeś niedomknięcie drzwi” (Chlebda 2005b: 322)³³.

2.5. WARTOŚCIOWANIE

Powszechnie przyjmuje się, że większość jednostek frazeologicznych to związki o charakterze wartościującym³⁴. Mogą one komunikować wartościowanie lub implikować je, a więc są źródłem wiedzy o systemie war-

³¹ W indeksie frazeologizmów znajdujemy następujący zapis: *X zamknie/zawrze/zatrzaśnie/zatka sobie/stuli gębę/pysk/lukę/paszczkę/japę/jadaczkę/jeblet/kapzdur/gębisko/chlapę/dziób/papę/mordę/klapaczkę/trąbę/czuj/gąbkę* (Tyrpa 2005: 342).

³² Na temat polskiego języka familijnego pisze Kwiryna Handke (1995).

³³ O strukturze hipotetycznego „słownika polskiego języka rodzinnego” Chlebda pisze następująco: „Hasłownik części pierwszej stanowiłyby jednostki rozmaitych idiolektów i familektów uporządkowane zapewne alfabetycznie i opatrzone różnymi kwalifikatorami, wśród których prym wiodłyby oznaczenia dotyczące pochodzenia (tzn. regionu i czasu powstania) oraz pokoleniowej bądź ponadpokoleniowej przynależności odnośnych jednostek. Stroną prawą wypełniałyby nie tylko objaśniające okoliczności powstania danego wyrazu czy wyrażenia (...), ale i – przede wszystkim dokonane przez leksykografa próby wyeksplikowania kryjących się za danymi jednostkami pojęć. (...). Hasłownik części drugiej tworzyłyby wyrazy (wyrażenia) języka ogólnego uszeregowane alfabetycznie, ale pozbawione kwalifikatorów i eksplikacji znaczeń, istotą tej części bowiem byłoby pokazanie tych prywatnych sposobów i chwytów, za których pomocą Polacy po swojemu nominują w swoich językach domowych obiekty, cechy i czynności już przez polszczyznę nazwane” (Chlebda 2005b: 321–322).

³⁴ Na temat ewaluacji przekazywanej przez stałe połączenia wyrazowe pisze Rosamund Moon (2003: 223–225), zwracając uwagę na duży udział jednostek o charakterze figuratywnym wśród związków wyrażających ocenę. Problem aksjologii frazeologizmów w ujęciu kontrastywnym omawia Joanna Szerszunowicz (2009b).

tości funkcjonującym w danym etnikum (Pajdzińska 2006: 129). Interesującym zagadnieniem jest wartościowanie wyrażane przez wielowyzrazowe synonimy – pojawia się bowiem pytanie, czy przy tożsamości znaczeniowej mogą wystąpić różnice na poziomie aksjologicznym.

Odpowiedź na nie znajdujemy w pracy Anny Pajdzińskiej, która, analizując problem wartościowania we frazeologii, pisze: „kolejną ilustrację interesującego nas zagadnienia stanowi zbiór zwrotów o znaczeniu ‘ktoś umarł’: *ktoś zamknął oczy, wyzionął ducha, wydał ostatnie tchnienie, przeniósł się na tamten świat a. do wieczności, rozstał się z (tym) światem, odwalił kitę, wyciągnął kopyta, kogoś trafił szlag*. Bez trudu można wskazać związki implikujące ujemne wartościowanie osoby zmarłej. Są to oczywiście trzy ostatnie frazeologizmy” (Pajdzińska 2006: 136). Przykład ten pokazuje, że jednostki o tożsamym znaczeniu mogą być nośnikami rozmaitego wartościowania.

Badaczka zwraca uwagę na fakt, że podobnie jest w przypadku związków różniących się komponentem leksykalnym, na przykład *ktoś otworzył usta – ktoś otworzył mordę, ktoś zamyka usta – ktoś zamyka jadaczkę, ktoś wbija coś komuś do głowy – ktoś wbija coś komuś do łba* (Pajdzińska 2006: 136). Wyrazy *usta* i *głowa* należą do leksyki nienacechowanej, podczas gdy składniki *morda*, *jadaczka*, *łeb* to jednostki o silnie negatywnym wartościowaniu.

Wyrażanie ewaluacji może więc różnicować związki, które są synonimiczne względem siebie. Pisząc o semantycznym opisie wyrażeń językowych, Renata Grzegorzczkowska stwierdza, że „do „portretu” słowa należą też elementy aksjologiczne i emocjonalne, a także właściwości stylistyczne wyrazów” (Grzegorzczkowska 2001: 54). Kontynuując, można dodać, że uwzględnienie aspektu ewaluacyjnego związków frazeologicznych jest niezbędnym składnikiem ich pełnej charakterystyki.

2.6. ŁĄCZLIWOŚĆ

Kolejnym parametrem różnicującym synonimy jest ich łączliwość – jednostki przekazujące tożsame znaczenie tworzą różne kolokacje. Przykładem synonimów należących do omawianej podgrupy są angielskie porównania doprzymiotnikowe realizujące schemat AS SOFT AS + A NOUN (dosł. (tak) gładki jak + rzeczownik). *Oxford Dictionary of English Idioms* rejestruje aż pięć s frazeologizowanych porównań z przymiotnikiem *soft*, mianowicie: *(as) smooth as a baby's bottom, (as) smooth as a billiard-ball/pebble,*

(as) *smooth as a billard-table/glass*, (as) *smooth as a mill-pond*, (as) *smooth as velvet* (ODEI: 28).

Pierwszy z wymienionych idiomów, (as) *smooth as a baby's bottom* (dosł. (tak) gładki jak pupa niemowlęcia), łączy się z takimi rzeczownikami, jak skóra, ręce, materiał, drewno. Porównanie (as) *smooth as a billard-ball/pebble* (dosł. (tak) gładki jak kula bilardowa/kamyk) łączy się z następującymi elementami leksykalnymi: głowa, porcelana, powierzchnia. Kolejny związek, realizujący omawiany schemat, (as) *smooth as a billard-table/glass* (dosł. (tak) gładki jak stół bilardowy/szkło), opisywać może trawnik, pole, drogę oraz podłogę. Wyrażenie (as) *smooth as a mill-pond* (dosł. (tak) gładki jak staw młyński) łączy się z takimi nazwami apelatywnymi, jak: morze, woda, jezioro. Ostatnie z wymienionych połączeń, (as) *smooth as velvet* (dosł. (tak) gładki jak aksamit), charakteryzuje tkaninę, materiał, skórę oraz ton lub głos. Omawiany związek może też opisywać smak brandy. Powyższe zestawienie pokazuje, jak bardzo różni się łączliwość poszczególnych jednostek porównawczych o znaczeniu 'bardzo gładki'.

Omawiając szeroko rozumianą łączliwość jednostek frazeologicznych o tożsamym znaczeniu, należy wspomnieć o restrykcjach genderowych, które w wielu przypadkach uwarunkowane są motywacją związków frazeologicznych (Kiklewicz 2008: 92–98), na ograniczenia wpływa obecność komponentu. Przykładowo, jednostki *głupia jak gęś* (WSFJP: 232) i *głupi jak baran*, przekazujące znaczenie 'bardzo głupi/a', są odpowiednio używane z rzeczownikami rodzaju żeńskiego i męskiego. Podobnie jest w przypadku doprzymiotnikowych wyrażen porównawczych *mądra jak flądra* i *mądry jak dwie flądry* (SP: 82) czy *w stroju Adama* i *w stroju Ewy*. Do grupy tej należą również frazeologizmy opisujące atrybuty postrzegane jako męskie lub kobiece, na przykład: *broda jak ściernisko* (WSFJP: 86), *sumiaste wąsy* (WSFJP: 860), *cyce jak donice* (WSFJP: 136).

2.7. FREKWENCJA

Interesujące rozwiązania frazeograficzne proponuje Mirosław Bańko, który w *Słowniku porównań* podaje informacje dotyczące częstości użycia zebranych w nim jednostek. Autor opracowania wyjaśnia: „Korpus PWN wykorzystano też do zbadania frekwencji, czyli częstości użycia porównań. Pozwoliło to uporządkować według frekwencji porównania o tym samym pierwszym członie oraz wskazać przedziały częstości, do których

poszczególne porównania należą. Przedziały te oznaczono za pomocą dużych szarych kropek zgodnie z następującą zasadą:

- 2–3 wystąpienia w Korpusie,
- 4–7 wystąpień,
- 8–15 wystąpień,
- 16–31 wystąpień lub więcej,
- 32 wystąpienia lub więcej.

Porównania nie oznaczone ani jedną kropką wystąpiły w Korpusie tylko raz albo nie wystąpiły wcale" (SP: 10)³⁵.

Częstość użycia niektórych synonimicznych wyrażen porównawczych znacznie się różni³⁶. Przykładowo, tak jest w przypadku jednostek zbudowanych według schematu UNIKA KTOŚ KOGOŚ LUB CZEGOŚ JAK + RZECZOWNIK o znaczeniu 'starannie tego unika'. Artykuł hasłowy związku *unika ktoś kogoś lub czegoś jak...* przedstawia się następująco: „unika ktoś kogoś lub czegoś jak...

- jak ognia 'starannie tego unika'
- jak zarazy – *jw.*
- jak diabeł święconej wody – *jw.*
jak morowego powietrza – *jw.*
jak morowej zarazy – *jw.*
jak śmierci – *jw.*" (SP: 173).

Jak widać, zdecydowanie największą liczbę wystąpień w Korpusie ma związek *unika ktoś czegoś jak ognia*, którego częstość użycia kontrastuje wyraźnie z pozostałymi jednostkami wyrażającymi tożsame znaczenie i realizującymi ten sam schemat.

Analizy korpusów pozwalają na precyzyjniejszy opis frazeograficzny jednostek, wzbogacony o informację dotyczącą frekwencji poszczególnych związków³⁷. Uwzględnienie omawianego elementu prezentacji stałego połączenia wyrazowego w słowniku charakteryzuje dane idiomy wzglę-

³⁵ Jednostki te zostały uwzględnione w *Słowniku porównań*, „gdyż znane są autorowi ze słyszenia, a często też obecne w innych słownikach" (SP: 10).

³⁶ Można wskazać liczne związki o tożsamej lub zbliżonej liczbie wystąpień w analizowanym korpusie, np. *lekki jak mgła (mgielka)* i *lekki jak pianka* 'o czymś bardzo lekkim' – 4–7 wystąpień (SP: 72), *zniknęło coś jak ręką odjął* i *zniknęło coś jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki* 'o bólu lub innym przykrym zjawisku' – 2–3 (SP: 211), *żółty jak miód* i *żółty jak cytryna* 'o czymś jasnożółtym' – 2–3 (SP: 213).

³⁷ Na temat wykorzystania korpusów w badaniach nad frazeologią zob. m.in. Inoue (2007).

dem siebie, dając obraz hierarchii w poszczególnych grupach quasi-synonimów.

3. SYNONIMIA POZORNA

We frazeologii danego języka mogą występować stałe połączenia wyrazowe, których relację można określić jako synonimię pozorną³⁸. Termin ten używany jest w analogicznym znaczeniu do terminu *ekwiwalent pozorny*, który funkcjonuje w językoznawstwie kontrastywnym³⁹. Pisząc o heterofemii międzyjęzykowej, Zygmunt Grosbart w następujący sposób ujmuje istotę omawianego zjawiska: „Konfrontacja dwóch lub kilku języków etnicznych wskazuje na istnienie zjawiska identyczności lub podobieństwa pod względem formy (...) między pewnymi jednostkami różnych języków przy ich jednoczesnej odmienności funkcjonalnej (semantycznej, stylistycznej lub innej)” (Grosbart 1984: 28).

Analiza zasobów frazeologicznych jednego języka również pozwala na wskazanie jednostek, które z powodu rozmaitych podobieństw, na przykład identycznego komponentu jądrowego, mogą zostać skojarzone przez rodzimych użytkowników języka, a w konsekwencji mylnie przez nich traktowane jako związki o tożsamych znaczeniach. Przykładowo, w polszczyźnie funkcjonuje wyrażenie rzeczownikowe *łyż jak grochy/groch* o znaczeniu ogólnym ‘duże łyż’⁴⁰. Komponent substancywny *groch* konotuje dużą wielkość: *łyż jak groch/grochy*, czyli – innymi słowy – wielkości grochu, a więc duże.

Składnik *łyż* występuje również w innym polskim frazeologizmie, mianowicie w związku *krokodyle/krokodylowe łyż*, który ma znaczenie ‘fałszywy, udawany żal, nieszczerzy płacz’⁴¹. Związek ten, znany od czasów starożytności, stanowi językowe odzwierciedlenie przesądu, że przed zjedzeniem ofiary krokodylowi ciekną łyż (SMiTK: 601). Motywacja omawia-

³⁸ Należy podkreślić, że pseudo-relacje nie ograniczają się do synonimii (Cruse 1997: 98).

³⁹ Na temat ekwiwalencji pozornej zob. Pieńkos (2003: 188); Szerszunowicz (2006: 1055–1060; 2008: 188–190).

⁴⁰ Jednostka ta jest różnie definiowana w poszczególnych opracowaniach leksykograficznych, np. ‘łyż spadające dużymi kroplami’ (USJP I: 1076), ‘intensywny płacz, obfite łyż’ (WSFJP: 372), *łyż komuś kapią jak groch* ‘płacze on rzewnymi łzami’ (SP: 77).

⁴¹ O jednostce *krokodyle łyż* w ujęciu kontrastywnym pisze Aleksandra Oleśkiewicz (2007: 173).

nej jednostki nie jest znana ogółowi użytkowników języka i przy jej interpretacji może dojść do aktualizacji konotacji komponentu adiektywnego 'duże'. Krokodyl postrzegany jest jako duży gad, więc łyzy, jakie mógłby ronić, byłyby wielkie.

Warto nadmienić, że w *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* obie jednostki opatrzone są kwalifikatorem *książkowy*, co może mieć również pewien wpływ na traktowanie ich jako bliskich znaczeniowo. Używanie jednostki *krokodyle / krokodylowe łyzy* w znaczeniu 'duże łyzy' jest na tyle powszechne, że słownik ten w artykule hasłowym podaje jako błędnie przypisywane znaczenie 'wielki płacz, wielki żal' (WSFJP: 371).

Inna para synonimów pozornych to związki *na pierwszy rzut* 'na początek, jako pierwszy' (WSFJP: 686)⁴² i *na pierwszy rzut oka* 'sądząc z pozoru, powierzchownie' (WSFJP: 486). Formalnie różni je tylko obecność komponentu *oka* w jednym związku i jego brak w drugim. Do synonimów pozornych można również zaliczyć dwa frazeologizmy z komponentem *zęby*, mianowicie *zjeść zęby na czymś* o znaczeniu 'znać się dobrze na czymś' i *połamać sobie zęby na czymś* – 'nie sprostać czemuś' (WSFJP: 932).

Należy podkreślić, że ogólne obniżenie kompetencji użytkowników języka, na przykład polszczyzny, wiąże się z pogorszeniem sprawności interpretowania i stosowania związków frazeologicznych, co potwierdzają analizy tekstów prasowych i badania ankietowe⁴³. Z tego powodu analizy pozornych ekwiwalentów frazeologizmów mogą być przydatne przy opracowywaniu materiałów dydaktycznych, wykorzystywanych w nauce języka polskiego.

WNIOSKI

Badanie frazeologizmów synonimicznych pokazuje, jak różne relacje zachodzą między spetryfikowanymi połączeniami wyrazowymi, które łączy znaczenie. Synonimia wielowyrzowców jest zjawiskiem złożo-

⁴² Związek ten kwalifikowany jest w *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* jako *posp.* (WSFJP: 686).

⁴³ Na temat rozmaitych błędów frazeologicznych w tekstach prasowych pisze Stanisław Bąba (2009). Omówienia wyników badań znajomości jednostek frazeologicznych przeprowadzonych wśród studentów przedstawia Danuta Krzyżyk (2009), natomiast wśród młodzieży miejskiej i wiejskiej, uczęszczającej do trzeciej klasy gimnazjum, Anna Smoleń (2010). Osobnym problemem są błędy frazeologiczne, które występują w tłumaczeniach (Kozłowska 2001: 141).

nym, przybierającym rozmaite postacie, od synonimii absolutnej, poprzez częściową, która obejmuje różnorodne konfiguracje parametrów, do pozornej.

Analiza jednostek, będących nośnikami tożsamyh znaczeń ma znaczenie teoretyczne i zastosowanie praktyczne. Wyniki analiz mogą być wykorzystane w leksykografii, zarówno przy tworzeniu słowników jednojęzycznych, jak i dwujęzycznych, w których nawet znacznie różniące się związki podawane są jako synonimy. Należy podkreślić, że nieprzeprowadzenie wieloaspektowej analizy frazeologizmów traktowanych jako tożsame znaczeniowo może prowadzić do nadmiernie uproszczonego opisu leksykograficznego, który fałszuje obraz przedstawianych jednostek.

Jak już wcześniej wspomniano, opracowania poświęcone synonimom we frazeologii mają również znaczenie dla kształcenia językowego. Umożliwiają pełniejszą prezentację potencjału synonimicznego stałych związków wyrazowych. Ważne dla rozwijania kompetencji językowych są badania nad frazeologią pozorną. Ich wyniki pozwalają na wskazanie tych jednostek, które mogą przysparzać problemów rodzimym użytkownikom języka.

Podsumowując, należy podkreślić, że kompleksowe badanie porównawcze jednostek przekazujących dane znaczenie ogólne pozwala na lepsze poznanie zasobów frazeologicznych danego języka oraz udoskonalenie opisu leksykograficznego omawianych jednostek i podniesienie jakości dydaktyki frazeologii na różnych poziomach kształcenia.

WYKAZ CYTOWANYCH SŁOWNIKÓW I ENCYKLOPEDII

- DE – Ayto J., 2000 (1993), *Dictionary of Euphemism*, St Ives.
- DMD – Quartu M.B., 2001 (1993), *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Milano.
- EJO – *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, 1999 (1993), red. K. Polański, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- ISJP – *Inny słownik języka polskiego* PWN, 2000, red. M. Bańko, t. I, Warszawa.
- LDBT – Burkhanov I., 1998, *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*, Rzeszów.
- NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. <http://nkjp.uni.lodz.pl/>. Dostęp: 11.08.2011.
- ODEI – Cowie A. P., Mackin R., McCaig I. R., 1993 (1983), *Oxford Dictionary of English Idioms*, Oxford.
- OCEL – *The Oxford Companion to the English Language*, 1996, red. T. McArthur, Oxford.

- SEP – Dąbrowska A., 1998, *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno w sposobie łagodnie*, Warszawa.
- SF – *Słownik frazeologiczny*, 2003, red. nauk. i oprac. wstępu i układu tematycznego haseł, Wrocław.
- SFPN – Mrozowski T., 2007, *Słownik frazeologiczny. Polsko-Niemiecki. Phraseologisches Wörterbuch. Polnisch-Deutsch*, Warszawa.
- SP – Bańko M., 2004, *Słownik porównań*, Warszawa.
- SMiTK – Kopaliński W., 2003, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- SWZ – Holly K., Żóttak A., 2001, *Słownik wyrazów zapomnianych, czyli słownictwo naszych lektur*, Warszawa.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, red. S. Dubisz, t. 1, Warszawa.
- WSF – *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa 2005.
- WSFJP – Müldner-Nieckowski P., 2003, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- WSPH – Perlin O., 2006, *Wielki słownik polsko-hiszpański. Gran diccionario polaco-español*, t. 1, Warszawa.
- WSWP – Cieśla H., Jamrozik E., Sikora Penazzi J., *Wielki słownik włosko-polski. Grande dizionario italiano-polacco*, t. II, Warszawa.

LITERATURA

- Anders H., 1995, *NEVER SAY DIE – Englische Idiome um den Tod und das Sterben*, Frankfurt/M.
- Apresjan Ju. D., 2000 (1998), *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław.
- Bąba S. 2009, *Dwa rodzaje błędów frazeologicznych*, [w:] tegoż, *Frazeologia polska. Studia i szkice*, Poznań, s. 101–112.
- Burger H., 1998, *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin.
- Burger H., 2007, *Semantic aspects of phrasemes*, [w:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, red. H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kühn, N. R. Norrick, t. I, Berlin – New York, s. 90–109.
- Chlebda W., 2005a, *O pokrewieństwach i powinowactwach frazeologicznych*, [w:] *Ogród nauk filologicznych. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*, red. M. Balowski, Opole, s. 87–100.
- Chlebda W., 2005b, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.
- Cruse D. A., 1997 (1986), *Lexical semantics*, Cambridge.
- Cruse D. A., 2002, *Paradigmatic relations of inclusion and identity III: Synonymy*, [w:] *Lexicologie – Lexicology. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen. An international handbook on the nature and structure of words and vocabularies*, red. D. A. Cruse, F. Hundsnurscher, M. Job, P. R. Lutzeier, Berlin, s. 485–497.

- Czachorowska M., 2009, *Porównania prototypowe barw w języku polskim*, „Białostockie Archiwum Językowe” 9, s. 21–30.
- Czachorowska M., Stypa H., 2010, *Porównania prototypowe barw w języku polskim i niemieckim*, „Linguistica Bidgostiana” VII, s. 47–58.
- Dąbrowska A., 1998, *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*, Wrocław.
- Dobrovol'skij D., 1988, *Phraseologie als Objekt der Universalienlinguistik*, Leipzig.
- Dobrovol'skij D., 2007, *Cognitive approaches to idiom analysis*, [w:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbuch of Contemporary Research*, red. H. Burger, D. Dobrovol'skij, P. Kühn, N. R. Norrick, t. II, Berlin – New York, s. 789–818.
- Dobrovol'skij D., Piirainen E., 2005, *Figurative language: Cross-cultural and cross-linguistic perspectives*, Amsterdam.
- Dobrovol'skij D., Piirainen E., 2010, *Idioms: Motivation and Etymology*, „Yearbook of Phraseology” 1, s. 73–96.
- Engelking A., 1984, *Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci)*, „Przegląd Humanistyczny” 4, s. 115–129.
- Gläser R., 2001, *The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis*, [w:] *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, red. A. P. Cowie, Oxford, s. 125–143.
- Grosbart Z., 1984, *Heterofemia językowa, czyli skutki nadmiernego zaufania do intuicji translatorskiej*, [w:] *Wielojęzyczność literatury i problemy przekładu artystycznego. Z dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*, red. E. Balcerzan, t. LXIV, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 29–44.
- Grzegorzczkowska R., 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Inoue A., 2007, *Present-Day Spoken English: A Phraseological Approach*, Tokyo.
- Karaś A., 2002, *Językowa konceptualizacja uczuć z grupy strachu na podstawie konstrukcji werbo-nominalnych*, „Poradnik Językowy” 4, s. 27–35.
- Kiklewicz A., 2008, *Aspekt interakcyjny wyrażenia idiomatycznych: nacechowanie genderowe frazeologizmów w komunikacji językowej*, „Prace Językoznawcze” X, s. 79–104.
- Kołodziejek E., 2007, *Człowiek i świat w języku subkultur*, Szczecin.
- Kozłowska Z., 2001, *O błędach językowych w tekstach polskich przekładów*, [w:] *Język rodzimy a język obcy. Komunikacja, przekład, dydaktyka. Materiały z XXI Sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej*, Warszawa, 29–30 maja 2000 r., red. A. Kopczyński, U. Zaliwska-Okrutna, Warszawa, s. 137–147.
- Krzyżanowska A., 1993, *Związki frazeologiczne oznaczające śmierć w języku polskim i francuskim (analiza porównawcza)*, „Poradnik Językowy” 6, s. 317–326.
- Krzyżanowska A., 1996, *Eufemistyczne wyrażenie śmierci w języku polskim i francuskim*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, red. A. M. Lewicki, t. I, Warszawa 1996, s. 29–44.

- Krzyżanowska A., 1998, *Ostatnia podróż – czyli polska i francuska metaforyka śmierci*, „Etnolingwistyka” 9–10, s. 93–100.
- Krzyżanowska A., 1999, *Francuska i polska frazeologia śmierci*, Lublin.
- Krzyżyk D., 2009, *Znajomość związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznych (na podstawie badań wśród studentów)*, [w:] *Język żyje. Rzecz o współczesnej polszczyźnie*, red. K. Ożóg, Rzeszów, s. 134–141.
- Lachur Cz., 2004, *Zarys językoznawstwa ogólnego*, Opole.
- Lewicki A. M., 2003, *Problemy metodologiczne wariantywności związków frazeologicznych*, [w:] tegoż, *Studia z teorii frazeologii*, Łask, s. 204–213.
- Lewicki A. M., 2003, *Derywacja frazeologiczna – najwyższy współcześnie stopień abstrakcji w poznaniu zasobu frazeologicznego języka*, [w:] tegoż, *Studia z teorii frazeologii*, Łask, s. 214–231.
- Lyons J., 1976 (1968), *Wstęp do językoznawstwa*, red. nauk. A. Weinsberg, tłum. K. Bogacki, Warszawa.
- Malinowski B., 2004, *O wariantach we frazeologii i schematach peryfrastycznych*, [w:] *W kręgu wiernej mowy*, red. M. Wojtak, M. Rzeszutko, Lublin, s. 99–112.
- Menac A., 2007, *Hrvatska frazeologija*, Zagreb.
- Miller J., 2011, *It's not cricket: Lack of consistency and accuracy in labels applied to phrasemes in five English dictionaries for advanced learners*, [w:] *ASIALEX2011 Proceedings: LEXICOGRAPHY: Theoretical and Practical Perspectives. Papers Submitted to the Seventh ASIALEX Biennial International Conference, Kyoto Terra, Kyoto, Japan, August 22–24, 2011*, red. K. Akasu, S. Uchida, Tokyo, 358–367.
- Moon R., 2003 (1998), *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*, Oxford.
- Naciscione A., 2001, *Phraseological Units in Discourse: Towards Applied Stylistics*, Riga.
- Nowakowska B., *Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie*, Kraków 2005.
- Oleśkiewicz A., 2007, *Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej*, Kraków.
- Palm Ch., 1997 (1995), *Phraseologie. Eine Einführung*, Tübingen.
- Pajdzińska A., 2006, *Elementy motywujące znaczenie w składzie związków frazeologicznych*, [w:] *taż*, *Studia frazeologiczne*, Łask, s. 33–38.
- Pajdzińska A., 2006, *Wartościowanie we frazeologii*, [w:] *taż*, *Studia frazeologiczne*, Łask, s. 129–147.
- Pajdzińska A., 2006, *Znaczenie związku frazeologicznego*, [w:] *taż*, *Studia frazeologiczne*, Łask, s. 72–79.
- Pamies Betrán A., Iñesta Mena E., 2000, *El MIEDO en las unidades fraseológicas: enfoque interlingüístico*, „Language Design” 3, s. 43–79.
- Pieńkos J., 2003, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Zakamycze.

- Proost K., 2007, *Paradigmatic relations of phrasemes*, [w:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, red. H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kühn, N. R. Norrick, t. I, Berlin – New York, s. 110–119.
- Rak M., 2007, *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, Kraków.
- Smoleń A., 2010, *Związki frazeologiczne z elementem antycznym w języku współczesnej młodzieży miejskiej i wiejskiej*, „Prace Językoznawcze” XII, s. 175–191.
- Spagińska-Pruszek A., 2003, *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej*, Gdańsk.
- Szczepankowska I., 2011, *Semantyka i pragmatyka językowa. Słownik podstawowych pojęć z zadaniami i literaturą przedmiotu*, Białystok.
- Szerszunowicz J., 2004, *Paralelizmy frazeologiczne w analizie komparatywnej*, „Białostockie Archiwum Językowe” 4, s. 207–220.
- Szerszunowicz J., 2005, *Stale połączenia wyrazowe oznaczające proces umierania w języku polskim i włoskim*, „Białostockie Archiwum Językowe” 5, s. 103–118.
- Szerszunowicz J., 2006, *Pseudo-equivalents in English, Italian and Polish Faunal Phraseology*, [w:] *Proceedings XII EURALEX International Congress*, red. E. Corino, C. Marelllo, C. Onesti, Alessandria, s. 1055–1060.
- Szerszunowicz J., 2007, *Metafory onomastyczne w konstrukcjach z pogranicza frazeologii i składni jako problem frazeologiczny*, [w:] *Kultura, literatura i sztuka w edukacji językowej w świetle badań empirycznych*, red. J. Kida, Rzeszów, s. 253–259.
- Szerszunowicz J., 2009a, *Quasi-ekwiwalenty związków frazeologicznych w teorii, frazeografii i translatoryce*, „Białostockie Archiwum Językowe” 9, s. 323–346.
- Szerszunowicz J., 2009b, *Some remarks on the evaluative connotations of toponymic idioms in a contrastive perspective*, [w:] *Formulaic Language*, t. 1: *Distribution and historical change*, red. R. Corrigan, E. A. Moravcsik, H. Ouali, K. M. Wheatley, Amsterdam/Philadelphia, s. 171–183.
- Szerszunowicz J., 2010, *Kongruencja obrazowania związków frazeologicznych a ich międzyjęzykowa ekwiwalencja*, „Prace Językoznawcze”, XII, s. 207–223.
- Szerszunowicz J., 2011, *O elementach idiolektu w przekładzie*, „Język a Kultura”, t. 22, *Idiolekt w różnych sferach komunikacji*, red. A. Żurek, Wrocław 2011, s. 71–87.
- Tabarcea C., 1986, *Romanian Parallels to the Proverbial Expression ‘to carry owls to Athens’*, „Proverbium” 3, s. 243–252.
- Tambor A., 1987, *Związki frazeologiczne oznaczające śmierć (na materiale francuskim)*, „Poradnik Językowy” 1, s. 40–46.
- Tambor A., 1988, *Metonimiczne związki oznaczające śmierć (na materiale francuskim i polskim)*, „Annales UMCS”, S. FF, vol. VI, s. 353–360.
- Tyrpa A., 2005, *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*, Łask.

- Williams F., 1986, *Eulen nach Athen tragen: Version from Ireland*, „Proverbium” 3, s. 253–256.
- Wipprecht C., 2005, *The concept of ‘field’ and ‘gap’*, Norderstedt.
- Wysoczański W., 2005, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych (na materiale wybranych języków)*, Wrocław.
- Zakrzewski P., 2002, *W sprawie definicji idiomu*, „Folia Linguistica” 42, s. 19–23.
- Zaręba L., 1988, *Polskie i francuskie frazeologizmy w ujęciu leksykograficznym*, Kraków.

SOME REMARKS ON SYNONYMY OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Summary

The focal issue of the paper is synonymy occurring in phraseology discussed on the example of selected units from various European languages. The relation of synonymy between multiword expressions is of complex character, since there are three main types of phraseological synonyms, i.e. absolute synonyms, quasi-synonyms and pseudo-synonyms. The first type, absolute synonyms, is represented by units which bear similarity in a number of parametres, such as: stylistic markedness and evaluation, frequency. In order to qualify units as absolute synonyms, one is to conduct a multiaspectual analysis, comparing the parametres of two units. It is generally acknowledged that hardly any absolute synonyms exist. The ones which can be considered absolute synonyms tend to form a chain of units, which show some lexical differences, occurring as a result of substitution of a component. Quasi-synonyms, units differing in some aspects, yet conveying the same meaning, are by far more common in language. As to the differences, they concern the semantics, imagery, stylistics, evaluation, syntactic properties, collocability and frequency of the units. The typology presented also comprises pseudo-synonyms, i.e. units showing external similarity (the structure and components) which cause language users to associate their meanings, which actually do not overlap. As a consequence, the units tend to be used wrongly in the process of communication. The results of the studies on the synonymy of phraseological units have some practical applications, for instance, they can be implemented in lexicography and language teaching.